

GEÇ ANTİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE HAH (ANITLI) KÖYÜ'NÜN SÜRYANİ ORTODOKS DİNİ YAPILARI VE KORUNMA DURUMLARI

SYRIAC ORTHODOX RELIGIOUS BUILDINGS AND THEIR PROTECTION SITUATION IN THE VILLAGE OF HAH (ANITLI) FROM THE LATE ANTIQUE PERIOD TO THE PRESENT

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 11 Ekim 2024	Received: October 11, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 8 Kasım 2024	Peer Review: November 8, 2024
Kabul: 28 Mayıs 2025	Accepted: May 28, 2025

DOI: 10.22520/tubaked.1565625

Erdal DİNÇ* - Neslihan DALKILIÇ**

ÖZET

Bu çalışma,*** Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Hah (Anıtlı) Köyü'nde bulunan Süryani dini yapılarının mimari özelliklerini, tarihsel gelişimlerini ve korunma süreçlerini incelemektedir. Çalışma kapsamında ele alınan Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı, Mor Şmuel Kilisesi, Mor Sobo (Saba) Katedrali ve Meryem Ana Manastırı erken Hristiyan dönemine ait önemli yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu yapılar; yapım teknikleri, mimari detayları ve zaman içinde geçirdikleri değişimlerle birlikte, Süryani Ortodoks dini mimarisinin evrimi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırma, bu yapıların mevcut durumlarını değerlendirerek, geçirdikleri restorasyon uygulamalarının yapısal bütünlüklerine ve tarihsel kimliklerine olan etkilerini ortaya koymaktadır. Yapılan analizler, yapıların korunmasına yönelik uluslararası restorasyon tüzük ve ilkelerine uygun müdahalelerin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, bölgenin kültürel ve tarihi dokusunu temsil eden bu dini yapılar, sadece yerel değil, aynı zamanda evrensel bir kültürel mirasın parçası olarak değerlendirilmelidir. Çalışmanın bulguları, bölgedeki diğer Süryani dini yapılarının korunması ve restorasyonu için referans niteliğinde olup, gelecekte yapılacak akademik/bilimsel çalışmalara ve koruma projelerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Mimari ve arkeolojik açıdan önemli veriler sunan Anıtlı Köyü'ndeki bu dini yapıların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hah (Anıtlı) Köyü, Süryani Dini Yapıları, Koruma, Kilise, Mor Sobo Katedrali, Meryem Ana Manastırı, Mor Sergis ve Mor Bakos Manastırı

* Dr. Öğr. Üyesi; Mardin Artuklu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mardin / Türkiye
e-posta: erdaldinc@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8616-0889

** Prof. Dr; Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır / Türkiye
e-posta: neslidal@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3920-9904

*** "Geç Antik Dönemden Günümüze Hah (Anıtlı) Köyü'nün Süryani Ortodoks Dini Yapıları ve Korunma Durumları" adlı makalemiz, birinci yazar Erdal DİNÇ tarafından Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ danışmanlığında Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Programında 2023 yılında tamamlanan "Mardin Kırsalındaki Süryani Dini Mimarisinin İncelenmesi ve Koruma Yaklaşımları" başlıklı tezden üretilmiştir.

ABSTRACT

This study analyses the architectural features, historical development and conservation processes of the Syriac religious buildings in the village of Hah (Anıtlı) in the Midyat district of Mardin. Mor Sarkis and Mor Bakos Monastery, Mor Shmuel Church, Mor Sobo (Saba) Cathedral and Virgin Mary Monastery which are discussed within the scope of the study, draw attention as important buildings belonging to the early Christian period. These buildings, together with their construction techniques, architectural details and the changes they have undergone over time, play an important role in the evolution of Syriac Orthodox religious architecture. The research evaluates the current conditions of these buildings and reveals the effects of the restorations on their structural integrity and historical identity. The analyses emphasise the necessity of interventions in accordance with international restoration regulations and principles for the conservation of buildings. Moreover, these religious buildings, which represent the cultural and historical fabric of the region, should be considered as part of not only a local but also a universal cultural heritage. The findings of the study serve as a reference for the conservation and restoration of other Assyrian religious buildings in the region and aim to shed light on future academic/scientific studies and conservation projects. Preserving and transferring these religious buildings in Anıtlı Village, which provides important architectural and archaeological data, to future generations is of great importance for the sustainability of cultural heritage.

Keywords: Hah (Anıtlı) Village, Assyrian Religious Buildings, Conservation, Church, Mor Sobo Cathedral, Virgin Mary Monastery, Mor Sergis and Mor Bakos Monastery

GİRİŞ

Tur Abdin bölgesinin önemli bir Süryani yerleşim merkezi olan Hah (Anıtlı) Köyü, özellikle Geç Antik Dönem-Orta Çağ'da dini ve kültürel bir merkez olarak öne çıkmıştır (Keser, 2002, s. 60). Mardin'in Midyat ilçesinin kuzeydoğusunda, yaklaşık olarak 25 kilometre uzaklıkta, ağaçlarla çevrili tepenin üzerinde yer alan Hah Köyü (Şek. 1), yerleşim dokusu ve dini yapılarıyla, Süryani Ortodoks topluluğunun kültürel mirasını günümüze taşıyan yerleşimlerden biridir. Köy, kuzeydoğusunda Alagöz, güneydoğusunda Yuvalı, batısında Ortaca ve kuzeybatısında Tavşanlı köyleri ile komşudur. Daha önce Dargeçit ilçesine bağlı olan köy, 1995 yılında Midyat ilçesine bağlanmıştır.

Geçmişte geniş bir Süryani Ortodoks nüfusa sahip olan Hah'ta, günümüzde tamamı Süryanilerden oluşan 23 aileden yaklaşık 130 kişi yaşamaktadır. 8. yüzyılda metropolitlik merkezi olarak bilinen Hah köyünün içinde ve çevresinde birçok kilise ve manastır inşa edilmiştir (Keser Kayaalp, 2021, s. 167). Bir zamanlar Hah'ta ve çevresinde kırka yakın kilise bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu kiliselerin birçoğu, zamanla çeşitli nedenlerden dolayı yıkılarak plan izleri silinmiştir (Keser, 2002, s. 60).

Hah, muhtemelen Tur Abdin'in ilk piskoposunun ikamet ettiği yer olduğundan, tarihsel olarak Tur Abdin'in en önemli köyüdür. Bölgenin bilinen en eski ve en büyük köy kilisesi olan, 6. yüzyıla tarihlenen Mor Sobo Kilisesi bu köyde bulunmaktadır. Bu kilisenin Tur Abdin piskoposluğunun katedrali olduğu ileri sürülmektedir (Keser Kayaalp, 2021, s. 165-166). Hah'ta 7.-8. yüzyıl ile tarihlenen, yapıldığı dönemde ve günümüzde halen köyün ve bölgenin en önemli kiliselerinden biri olan, özellikle sofistike mimarisi ve mimari öğelerindeki heykelimsi bol süslemeleri ve detaylarıyla öne çıkan Meryem Ana (Yoldath Aloho) Manastırı ayrı bir önem taşır. Bu iki yapı aynı zamanda UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil olabilmek için, UNESCO kriterlerine göre hem tarihsel kültür sürekliliğini yansıtan (iii), hem bölgeye özgü özgün mimari özellikleriyle ayırt edici değer taşıyan (iv), hem de Süryani kültürünün kimlik ve inanç açısından sembolik ve evrensel önemini belgeleyen (vi) eserler olarak (URL-1), "Midyat ve Çevresindeki (Tur Abdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları" başlığı altında, UNESCO Dünya Miras Alanı geçici listesine dahil edilmiştir (Keser ve ark., 2022, s. 48). Bu üç kriter, yapıların kültürel, tarihî ve mimari değerini ortaya koymakta ve uluslararası düzeyde korunmaya değer kılmaktadır. Bu durum, bölgenin tarihi ve kültürel mirası açısından büyük bir öneme sahiptir.

Köyün dini yapıları; yapım teknikleri, mimari özellikleri ve zaman içerisinde geçirdikleri değişimler açısından incelendiğinde, Süryani Ortodoks dini mimarisinin özgün karakterini yansıtmaktadır. Ancak bu yapılar, bakımsızlık, vandalizm ve zamanın yıpratıcı etkileri nedeniyle büyük ölçüde zarar görmüştür. Anıtlı Köyü'ndeki dini yapılar, korunmaları ve restore edilmeleri gereken önemli birer kültürel miras ögesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Hah (Anıtlı) Köyü'nde yer alan Süryani Ortodoks dini mimari yapılarının mekânsal ve yapısal özelliklerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı, Mor Şmuel Kilisesi, Mor Sobo (Saba) Katedrali ve Meryem Ana Manastırı gibi önemli dini yapıların, konumları, inşa tarihleri, mimari üslupları ve geçirdikleri restorasyon süreçleri bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca, bu yapıların zamanla maruz kaldıkları doğal ve insan kaynaklı tahribatlar (vandalizm) ile restorasyon süreçlerinde yapılan hatalı müdahalelerin, bu yapıların tarihsel ve mimari bütünlüklerine olan etkileri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, yapılan çalışma, Anıtlı (Hah) Köyü'nün Süryani Ortodoks dini mimari mirasının korunması ve bu mirasın geleceğe/yeni nesillere aktarılmasına yönelik çözüm önerileri sunmayı hedeflemektedir.

HAH (ANITLI) KÖYÜ'NDEKİ KİLİSELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE KORUMA YAKLAŞIMLARI

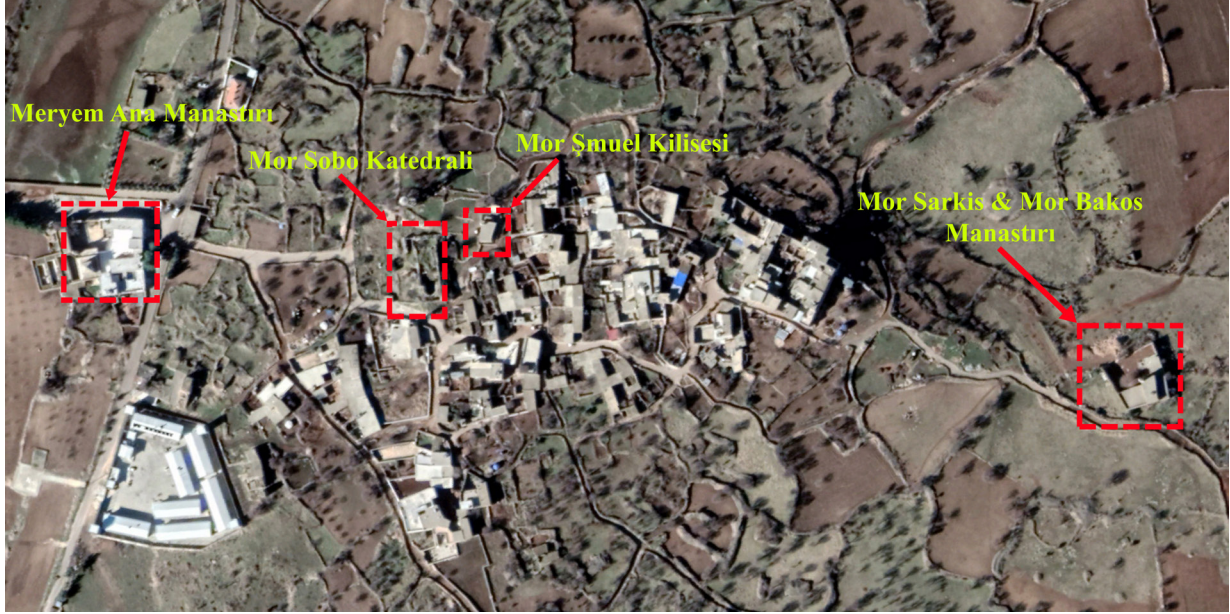
Turabdin bölgesindeki Süryani dini mimarisini 2002 yılında ele alan Elif Keser'in "Tur Abdin – Süryani Ortodoks Dini Mimarisi" adlı çalışmasında yapılan plan tipolojisi temel alınarak, Tur Abdin'deki kilise ve manastır kiliselerinin plan tipolojisi oluşturulmuştur. Buna göre plan tipleri; doğu-batı aksında uzanan tek nefli köy kiliseleri, çok nefli kiliseler ve kuzey-güney aksında uzanan manastır tipi kiliseler olmak üzere üç tip olarak belirlenmiştir (Keser, 2002, s. 8; Dinç, 2023, s. 396).

Naos¹, apsis/mezbah/sunak odası² ve narteksten³ oluşan tek nefli köy kiliselerinde, naos, doğu-batı aksında uzayan bir dikdörtgen formunda olup doğu ucunda apsis/mezbah, genellikle güneyinde de narteks vardır.

- 1 Naos (hayklo); Hristiyan cemaatin dua için hazır bulunduğu (Durak, 2011, s. 71) ve namazlarını kıldığı bölümdür (Akyüz, 2010, s. 63; Dinç, 2023, s. 30). Ortodoks kiliselerinde, halka açık ana ibadet mekânının genel ismidir (Hasol, 2012, s. 145; Keser, 2022, s. 224).
- 2 Apsis/Sunak odası/Mezbah (mezbho-madhbho); kurbanların kesilip sunulduğu, çoğunlukla yarım daire planlı kutsal bölümdür (Keser, 2022, s. 223). Hristiyanlıktaki kurbanlar, ekme ve şaraptan oluşan ruhsal kurbanlardır (Akyüz, 2010, s. 63).
- 3 Narteks; kiliselerin girişlerinde naostan duvar ya da sütunlarla ayrılan (Hasol, 2012, s. 145; Keser, 2022, s. 224), vaftiz olmayanların sadece ayini uzaktan takip etmeleri için ayrılan bölümdür (G. Akyüz).

Şekil 1

Anıtlı (Hah) Köyü'nün Hava Fotoğrafı / *Aerial Photograph of Anıtlı (Hah) Village* (Google Earth, 21/08/2024 tarihli hava fotoğrafından düzenlenerek hazırlanmıştır)

Çok nefli kiliselerde naos, doğu-batı doğrultusunda uzadıkları halde, doğu uçta üç bölümlü mezbahları/sunak odaları vardır. Manastır tipi kiliselerde ise naos, kuzey-güney aksında uzayan dikdörtgen formdadır ve doğusunda üç bölümlü mezbah/apsis/sunak odası vardır. Batısında da naosa paralel formda narteks yer almaktadır (Dinç, 2023, s. 396-397; Keser, 2002, s. 8).

MOR SARKİS VE MOR BAKOS MANASTIRI

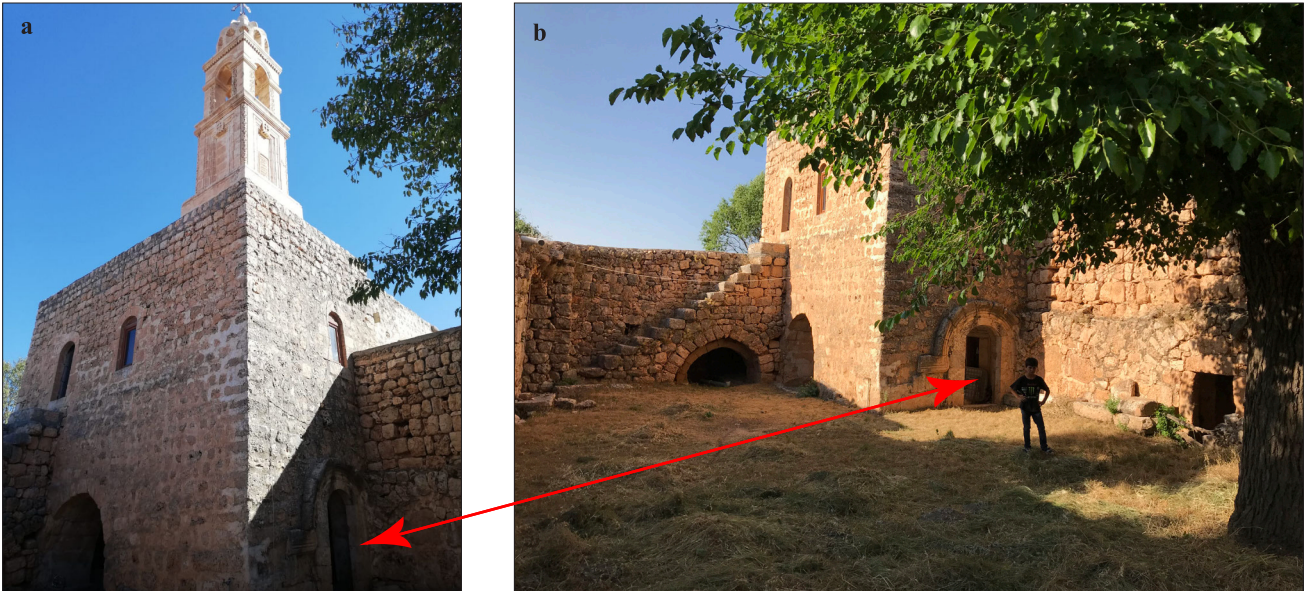
Manastır, Anıtlı (Hah) Köyü'nün kuzey ucunda, yerleşim alanının en dış sınırında yer alır (Şek. 1, 2a - b). Stratejik bir yerleşime sahip olan bu manastır, köyün en eski

Hristiyan dini yapılarından Meryem Ana Manastırı'na 730 metre ve harabe halindeki Mor Soba (Saba) Katedrali'ne de 570 metre yürüme yolu mesafesindedir. Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı, çevresindeki bu yapılarla birlikte bölgenin dini ve kültürel merkezlerinden birini oluşturur.

Manastırın yapım tarihiyle ilgili yazılı kaynaklarda dönem farklılıkları görülmektedir. Hans Hollerweger, manastırın en eski yapı öğelerinin 789 yıllarına kadar gittiğini söyleyerek yapıyı 8. yy.a tarihler (Hollerweger, 1999, s. 175). 1887-1957 yılları arasında Turabdin'de yaşamış olan ve bölgedeki çok sayıda manastır ve kilise kitabesini inceleyerek kayıt altına alan Patrik Mor

Şekil 2

Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı (a, b) / *Mor Sarkis and Mor Bakos Monastery (a, b)*

İğnatiyos Afrem I Barsoum, Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı'nı 689'a tarihlemektedir (Bünyamin Aydın-Melfono, 2019).

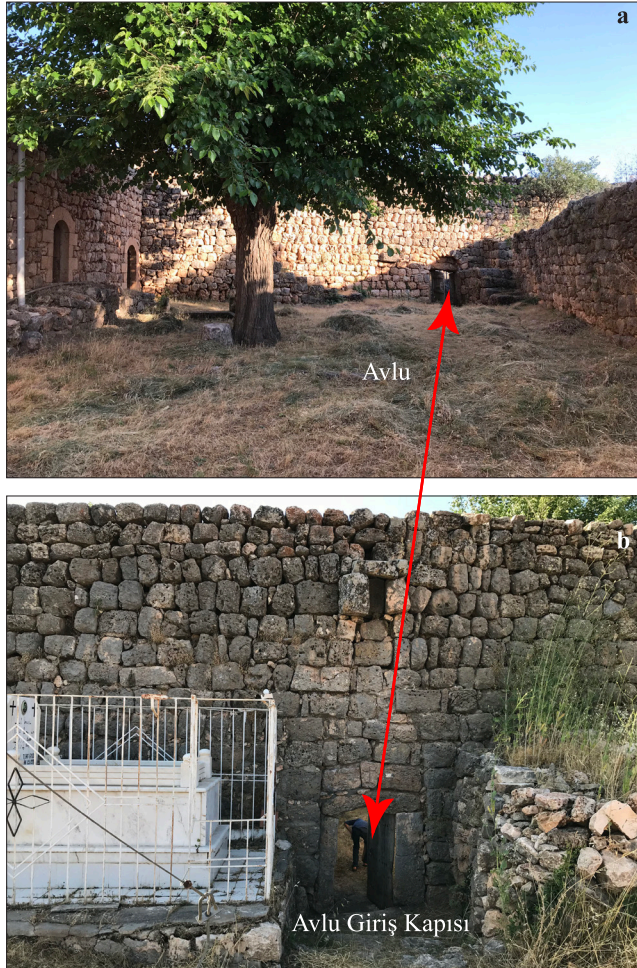
Gernot Wiessner, manastırın güney duvarındaki taşlardan ve yapım tekniğinden dolayı yapıyı 7. yy.a tarihler (Wiessner, 1983, s. 21). Elif Keser ise manastırı, bezeme ve kitabeleriyle değerlendirerek 7. ve 8. yy.a tarihlendirmektedir (Keser, 2012, s. 76). Manastırın kaide, gövde ve başlık kısımlarından oluşan çan kulesi, Süryani Qasho Gabriel Aydın'ın ailesi tarafından 2012'de yapılmıştır.

Mekânsal ve Yapısal Özellikleri

Manastır; kilise, derslik, misafırhane ve müştemilat gibi kapalı mekanlardan; bahçe ve avlu gibi açık mekanlardan oluşan kompleks bir yapıdır (Şek. 4). Manastıra giriş, avlunun güney duvarında (Şek. 3a) 90 cm genişliğinde, ahşap kanatlı bir kapıdan sağlanmaktadır (Şek. 3a-b). Dıştan 3 basamak inilerek girilen avlu kapısının taş örgü izlerinden, kapının ilk yapıldığında daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Şek. 3b).

Şekil 3

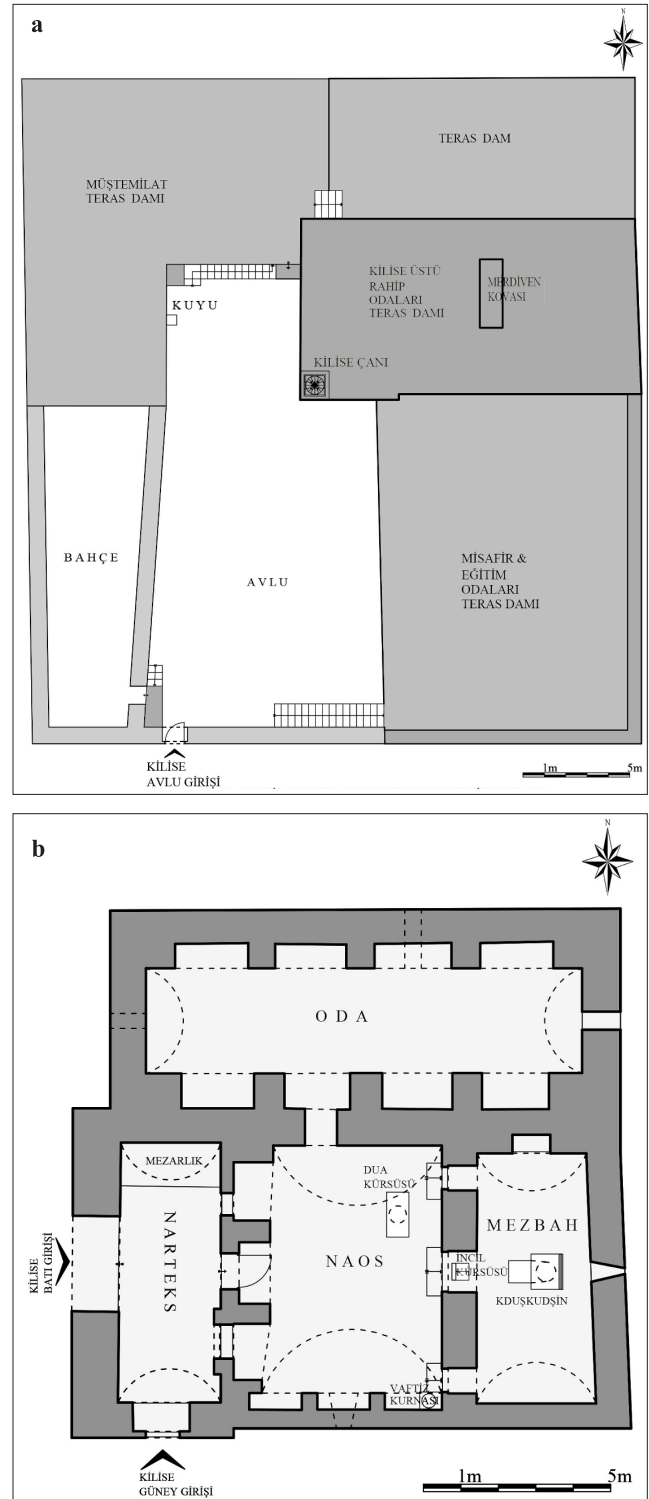
Manastır Avlusu ve Avlunun Güney Duvarı (a), Avlu Kapısı (a, b) / Monastery Courtyard and South Wall of the Courtyard (a), Courtyard Gate (a, b)

Avlunun kuzeydoğusunda yer alan manastır kilisesi, kuzey-güney aksında uzayan manastır tipi bir kilise olup naos, mezbah ve narteksten oluşmaktadır (Şek. 4). Kilisenin iç mekân düzenlemeleri, manastır tipi kiliselerin klasik özelliklerini (naosun doğusunda üç girişli yan yana dizilmiş 3 tane mezbahın yer alması) yansıtır. Ancak bu kilisenin mezbahı, aralarındaki ayırıcı duvarların kaldırılarak tek mezbaha dönüştürüldüğü

Şekil 4

Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı – Vaziyet ve Kat Planları / Mor Sarkis and Mor Bakos Monastery - Layout and Floor Plans

sanılmaktadır. Kilisenin, naos bölümünün kuzey duvarında 85 santimetre genişliğinde bir kapı açıklığından (Şek. 5a) girilen doğu-batı aksında uzayan kapalı bir alan (mekân) daha vardır. Kapalı alan beşik tonozla örtülüdür. Karşılıklı uzun duvarlarında farklı açıklıklara sahip, dörder tane dayanma kemer ve payeleri olan bu alanın kilisenin farklı ihtiyaçlarını karşılamak için kullanıldığı düşünülmektedir (Şek. 5b).

Manastırın kilisesine iki farklı giriş mevcuttur. Bu girişlerden ilki, batı duvarında yer almaktadır. 255 cm genişliğinde, beşik kemerli bir açıklığa sahiptir (Şek. 6a). Diğer giriş ise güney duvarında bulunmaktadır ve 91 cm

Şekil 5

Naostan Ek Mekâna Girilen Kapı (a), Naostan Girişi Olan Ek Mekân Görünümü (b) / *Door Entering the Additional Space from the Naostan (a), View of the Additional Space with Naostan Entrance (b)*

genişliğindeki basık kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır. Güney girişinde, kemerin silmeleri kapı kenarlarının yarısına kadar uzanmaktadır (Şek. 6b). Kilisenin narteks bölümü, 270 x 694 cm boyutlarında, beşik tonozla örtülmüş bir mekândır. Bu mimari öğeler, yapının erken Hristiyanlık dönemi kiliseleriyle olan bağlantılarını göstermekte ve tipik yapısal özellikler arasında yer almaktadır.

Narteksin doğu duvarında yer alan 96 cm genişliğindeki basık kemerli bir kapı (Şek. 7c), kilisenin naos bölümüne geçişi sağlamaktadır. Kapının sol tarafında 60 cm genişliğinde, kemerli ve sade bir pencere, sağ tarafında ise 91 cm genişliğinde, kademeli kabartma silmelerle çerçevelenmiş bir pencere bulunmaktadır. Mevcut izlerden yola çıkılarak, narteksten naosa açılan basık kemerli kapı (Şek. 7c) ile solundaki pencerenin (Şek. 7b), yapının ilk inşasından sonra açıldığı düşünülmektedir.

Şekil 6

Batı Duvarı (a), Güney Duvarı (b) / *West Wall (a), South Wall (b)*

Şekil 7

Narteksten Naosa Geçilen Kapı ve Yanlardaki İki Pencere (a, b, c, d) / *Door from the Narthex to the Naos and Two Windows on the Sides (a, b, c, d)*

Kapının sağında bulunan ve silmelerle çevrili pencere ise yapının özgün naos kapısıdır ve daha sonraki dönemlerde devşirme malzemeler kullanılarak pencereye dönüştürülmüştür (Şek. 7d). Bu müdahaleler, yapının farklı dönemlerde geçirdiği değişikliklerin bir göstergesi olup, özgün plan ve kullanım fonksiyonlarının zamanla nasıl evrildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Narteksten geçilerek ulaşılan naos, beşik tonoz ile örtülmüştür. Naosun örtü sistemini destekleyen beşik dayanma kemerleri yalnızca güney ve batı duvarlarında yer almaktadır. Bu kemerleri taşıyan ayaklar yapının strüktürel bütünlüğünü sağlamaktadır. Kuzey-güney aksında 4.50 x 6.60 metre ölçülerinde uzanan naosun

tonozu, toprak katkılı çamur harcı ile inşa edilmiştir. Tüm duvarlar ise kireç badana ile kaplanmıştır (Şek. 8a-b). Güney duvarının sağ tarafında, yapının liturjik fonksiyonlarına işaret eden bir vaftiz kurnası yer almaktadır (Şek. 8b). Bu öğeler, kilisenin mimari ve işlevsel yapısının yanı sıra, kullanılan malzeme ve teknikler hakkında da önemli veriler sunmaktadır.

Naosun doğu duvarında, mezbah bölümüne geçişi sağlayan dikdörtgen formu ve atkılı üç kapı açıklığı bulunmaktadır. Ortada yer alan ve diğerlerinden daha geniş olan kapı açıklığı 106 cm, yanlardaki kapılar ise 60 cm genişliğindedir (Şek. 9a). Yapının plan tipolojisi ve benzer manastır tipi kiliselerle (Mor

Şekil 8

Naosun Çamur Sıvalı Tonozu (a), Kireçle Sıvanan Güney Duvarı ve Vaftiz Kurnası / *Mud Plastered Vault of the Naos (a), Lime Plastered South Wall and Baptismal Font*

Yakup Manastırı, Mor Barşabo Kilisesi, Mor Afrem Kilisesi, Meryem Ana Manastırı) karşılaştırılması sonucunda, mezbahın üç bölümlü olduğu ve kuzey-güney aksında uzanan dikdörtgen bir plana sahip olduğu düşünülmektedir. Mezbahın üst örtüsü beşik tonoz ile kaplanmıştır. Hem mezbahın orta kısmında hem de naosta, mezbaha açılan sol

kapının önünde birer adet kduşkudşin (sunak) yer almaktadır (Şek. 9a-b). Mezbahın kduşkudşini,⁴ Süryani kiliselerinde sıkça görülen görkemli ve ayrıntılı süslemelerden farklı olarak, sade ve basit bir görünüme sahiptir (Şek. 9b). Bu durum, yapının işlevselliğine ve mütevazı karakterine işaret etmektedir.

Şekil 9

Naostan Mezbaha Açılan Kapı Açıklıkları (a), Kduşkudşin (b) / *Door Openings from the Naos to the Slaughterhouse (a), Kdushkudshin (b)*

4 Kduşkudşin (sunak); kilisenin mihrap bölümünde bulunan, papazın/rahibin ayin esnasında durup dualarını söylediği, ekmek ve şarabı kutsadığı, Hz. İsa'nın mezarını simgeleyen kutsal yerdir (Demir, 2015, s. 37-38). Süryani dini mimarisinin en önemli bir liturji elemanı olan kduşkudşin (sunak), “Taht” ya da “Hayatın Masası” olarak adlandırılır (Hollerweger, 1999, s. 139).

Kilisenin mezbah bölümü, doğu duvarında kduşkudşin hizasında yer alan bir şevli pencere ile dışa açılmaktadır. Naos bölümü ise güney duvarındaki benzer bir pencere ile dış mekâna bağlanmaktadır. Naosun bitişiğindeki ek oda, batı, kuzey ve güney duvarlarında yer alan düz atkılı dikdörtgen formlu pencerelerle dışa açılmaktadır.

Koruma Durumu

Mardin ili, Midyat ilçesi, Anıtlı (Hah) Mahallesi, 104 ada 57 nolu parselde yer alan, 2863 sayılı Yasa kapsamında, yapı grubunun "I. Grup Yapı" olarak belirlenen Mor Sergios Bakhos Kilisesi'nin (Mor Sarkis ve Mor Bakos Manastırı), 25.04.2018 tarihinde Şanlıurfa KVKBK tarafından tesciline karar verilmiştir. Yapının tescil fişindeki bilgiler yüzeysel ve müdahaleler hakkında fazla bilgi verilmemektedir.

Kilisenin özgün yapısında meydana gelen değişiklikler, yapının cephe ve plan düzeninde ciddi bozulmalara yol açmıştır. Özellikle naos bölümünden geçiş sağlanan ve sonradan eklenen oda (Şek. 4) ile kilisenin güney cephesindeki özgün kapının devşirme malzemeler kullanılarak pencereye dönüştürülmesi, bunun yanı sıra bu cepheye nitelsiz bir kapı açılması (Şek. 7 a-c-d), yapının özgün mimari karakterini önemli ölçüde etkilemiştir. Köy yerleşim alanına yakın olmasına rağmen cemaati bulunmayan, terk edilmiş manastır şu anda oldukça bakımsız durumdadır.

Yapının mevcut onarım çalışmalarında, mimari öğelerin büyük kısmı; iç duvarlar, dayanma kemerleri ve payeleri, zemini de kapsayacak şekilde kireç badana ile

kaplanmıştır. Bu müdahaleler, yapının özgün iç dokusunun anlaşılmasını zorlaştırmakta ve tarihi özelliklerini göz ardı etmektedir. Ayrıca, cephe duvarlarında ve teras damında yapılan onarımlar sırasında kullanılan çimento, yapının ana malzemesi olan taş üzerinde kimyasal bozulmalara neden olmuştur. Bu tür müdahalelerin, yapının mimari bütünlüğüne zarar verdiği ve uzun vadede korunabilirliğini olumsuz etkilediği değerlendirilmektedir.

Gelecekte yapılacak koruma ve restorasyon çalışmaları kapsamında, yapının özgün mimari detaylarının belgelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte uygulanacak müdahalelerin, uluslararası restorasyon teknik ve ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yapının tarihi ve kültürel değerini sürdürülebilir şekilde koruyabilmek için, geleneksel malzeme ve yöntemlerin özenle kullanılması, çağdaş müdahalelerin ise özgün yapıyı destekleyici ve zarar verici nitelikte olmamasına dikkat edilmelidir (Venedik Tüzüğü, Madde 9-10).

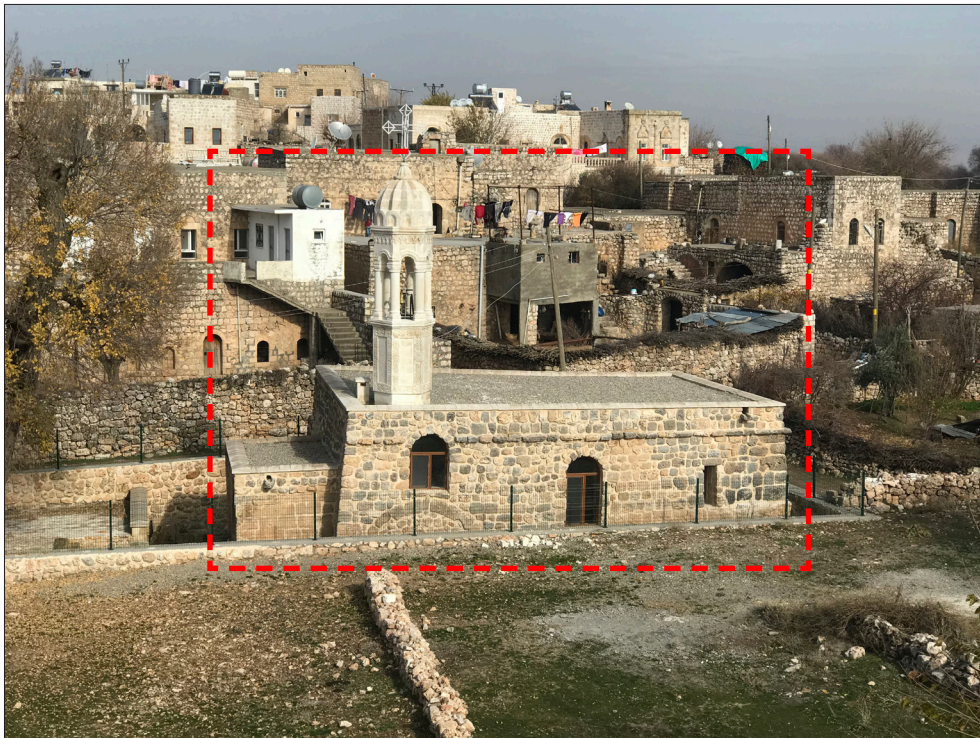
MOR ŞMUEL (SAMUEL) KİLİSESİ

Kilise, Anıtlı (Hah) köyünde, yerleşim alanının batı sınırında bulunmaktadır (Şek. 9). Mor Şmuel Kilisesi güney tarafında yer alan harabe halindeki Mor Sobo Katedrali'ne 50 metre, köyün girişindeki Meryem Ana Manastırı'na da 330 metre uzaklıkta konumlanmıştır.

Kilisenin inşa tarihine ilişkin herhangi bir kitabe bulunmamıştır. Ancak, yörede anlatılan bir efsaneye göre, 508 yılında Anıtlı'da meydana gelen bir salgın

Şekil 9

Mor Şmuel Kilisesi / Mor Shmuel Church

hastalıktan kurtulmak amacıyla köylüler, rahip Mor Şmuel'den köydeki Mor Sobo Katedrali'nde dua etmesini istemişlerdir. Rahibin duası sonrasında salgından kurtulan köylüler, Anıtlı'da bulunan bir putperest tapınağının üzerine, Mor Şmuel adına bir kilise inşa etmişlerdir. Bununla birlikte, Thomas Alan Sinclair, Mor Sobo Katedrali'nin kuzeyinde yer alan Mor Şmuel (Samuel) Kilisesi'ni 7. yüzyıla tarihlendirmektedir (Sinclair, 1989, s. 245; Keser, 2002, s. 66).

Mekânsal ve Yapısal Özellikleri

Yapı, çevresindeki toprak zemine göre daha düşük bir kotta konumlanmıştır. Kilisenin doğu, kuzey ve güney cepheleri, 103 ila 206 santimetre arasında değişen genişliklere sahip, dar bir gezenek/koridor oluşturan istinat duvarları ile çevrelenmiştir (Şek. 10). Batı cephesi ise alt avluya açılmaktadır. Alt avludan üst avluya ulaşım, 9 basamaktan oluşan bir merdiven ile sağlanmaktadır (Şek. 10). Üst avluya giriş, batı duvarında yer alan ve 91 santimetre genişliğindeki demir kanatlı bir kapı ile yapılmaktadır (Şek. 11).

Yapı, kuzey-güney aksında uzanan planıyla manastır tipi bir kilise olarak tasarlanmıştır (Şek. 3). Kilise, naos, mezbah ve narteks bölümlerinden oluşmaktadır. Manastır tipi kiliselerde naosun doğusunda üç girişli, kuzey- güney aksında yan yana dizilmiş üç mezbah bulunmaktadır. Mor Şmuel Kilisesi'nde ise mezbah, kuzey-güney doğrultusunda uzayan bir formda olmasına rağmen naostan bir girişi olan tek mezbah olarak yapılmıştır. Mezbahın tek olması, yapının küçük boyutlu bir kilise olarak planlandığını göstermektedir.

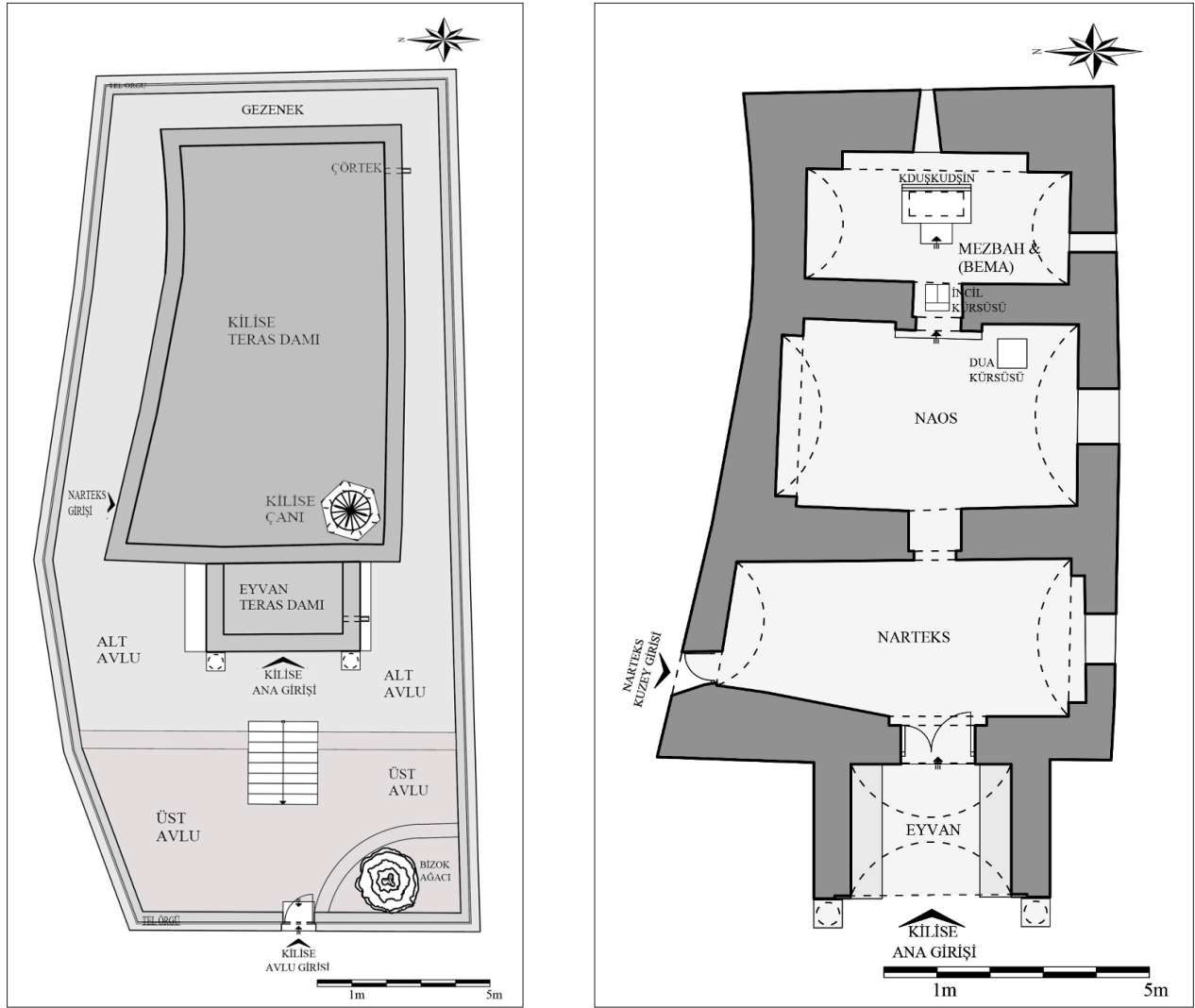
Kilisenin girişi narteks bölümünün batı ve kuzey duvarlarında açılan birer kapı açıklığından sağlanmaktadır. Kuzey duvarında bulunan 60 santimetre enindeki demir kanatlı kapı, devşirme malzeme ile kiliseye sonradan eklenmiştir (Şek. 12a). Batı duvarında yer alan 140 santimetre enindeki kapı ise kilisenin özgün olduğu düşünülen ana giriş kapısı olup (Şek. 12b), aynı köydeki Meryem Ana Manastırı'nın ana girişine benzerdir. Benzerliği, sivri tonozlu bir eyvandan geçilerek ana giriş kapısına ulaşılabilmesidir.

Şekil 10

Kilisenin Etrafını Çeviren Koridor/Gezenek, İstinat Duvarı ve İki Kademeli Avlu / *The Aisle/Aisle Surrounding the Church, the Retaining Wall and the Two-Tier Courtyard*

Şekil 11

Mor Şmuel (Samuel) Kilisesi – Vaziyet ve Kat Planları / *Mor Shmuel (Samuel) Church- Layout and Floor Plans*

Şekil 12

Kuzey Giriş Kapısı (a), Batı Ana Giriş Kapısı (b) / *North Entrance Door (a), West Main Entrance Door (b)*

Şekil 13

Narteks Kuzey Duvarı (a), Doğu Duvarı (b) ve Güney Duvarı (c) / Narthex North Wall (a), East Wall (b) and South Wall (c)

Kuzey-güney aksında uzayan dikdörtgen formlu narteksin, üst örtüsü beşik tonozdur. Narteksin kuzey duvarında, kapı lentosunun bir sütun parçasından; devşirme malzeme olması (Şek. 12a) ve kilise görevlilerince, yapılan onarımda açıldığı bilgisine göre, sonradan açılmış bir kapı (Şek. 13a), güney duvarında ise kemerli bir niş (Şek. 13c) vardır. Kemerli nişin, sonradan kapatılmış bir açıklık olması veya tamamen yapısal bir gerekçesi olması (duvar kesitinin küçültülmesi vb.) muhtemeldir. Narteks bölümü, güney duvarında bulunan kemerli düz bir pencereyle dışa açılmaktadır (Şek. 15a). Narteksin doğu duvarında 79 cm eninde olan dikdörtgen formlu bir kapı açıklığından (Şek. 13b) kilisenin naos bölümüne geçiş sağlanmaktadır.

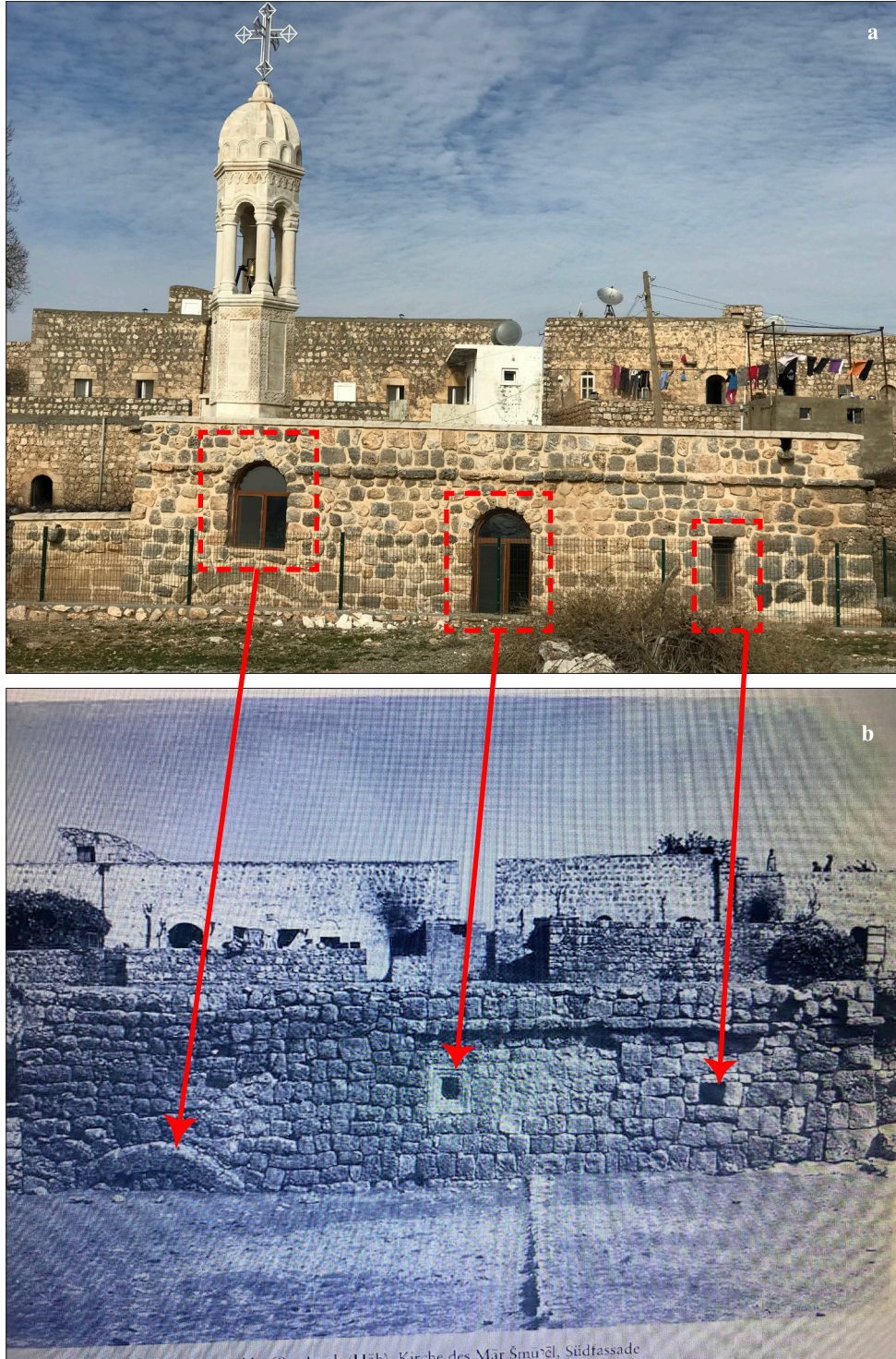
Şekil 14

Naostan Mezhiba Açılan Kapı (a) ve Kapı Motifleri (b) / Door from the Naos to the Slaughterhouse (a) and Door Motifs (b)

Şekil 15

Manastırın Güney Cephesi, 2024 (a) ve Manastırın Güney Cephesi, Eski Fotoğraf (b) (Wiessner, 1981) / South Facade of the Monastery, 2024 (a) ve South Facade of the Monastery, Old Photograph (b) (Wiessner, 1981)

Beşik tonozla örtülü naos, 5.65 x 3.41 metre ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Naosun kuzey duvarında, yuvarlak kemerli bir niş vardır. Kemerli nişin, duvarın açılı bir biçimde dışa doğru genişlemesine karşın duvar kesitinin uygun bir boyuta gelmesi için açılmış olduğu düşünülebilir. Naos bölümü, güney duvarında bulunan kemerli düz bir pencereyle dışa açılmaktadır (Şek. 15a). Doğu duvarında yer alan, 85

santimetre genişliğindeki kenarları kademeli silmelerle çevrelenmiş bir kapı açıklığı (Şek. 14a) kilisenin mezbah bölümüne geçişi sağlamaktadır. Mezbahın kapı silmeleri, kıvrık dallar, asma yaprakları ve üzüm salkımları gibi çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir (Şek. 14b). Bu dekoratif öğeler, yapının mimari detaylarına sanatsal bir zenginlik katarak dönemin taş işçiliği ve süsleme anlayışını yansıtmaktadır.

Dikdörtgen planlı mezbah, beşik tonozla örtülü, 2.44 x 4.97 metre ölçülerindedir. Doğu duvarı, kemerli bir niş ile genişletilmiş ve bu nişin önünde kesme taştan yapılmış, bezemeli bir kduşkuşin (sunak) yer almaktadır. Sunak önündeki kapı açıklığına ise ahşap bir İncil kürsüsü yerleştirilmiştir. Mezbah bölümü, güney ve doğu duvarlarında yer alan düz atkılı pencerelerle aydınlatılmaktadır. Doğu duvarındaki pencere kare formundadır ve kenarları kademeli silmelerle çevrilmiştir. Güney duvarındaki pencere ise dikdörtgen formda tasarlanmıştır (Şek. 15a). Bu düzenlemeler, yapının iç mekânında doğal ışığın dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlarken, mimari detaylar estetik bir bütünlük sunmaktadır.

Koruma Durumu

Kilisenin, Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından herhangi bir tescil kararı bulunmamaktadır. Kilisede gerçekleştirilen onarımlar sırasında, naos, mezbah ve narteks bölümlerine açılan düz pencerelerin özgün yapıya ait olmadığı, Gernot Wiessner'in 1981 yılında yayımladığı "Christliche Kultbauten im Tur Abdin" adlı çalışmasında yer alan güney cephe fotoğrafları ile net bir şekilde ortaya konmaktadır (Wiessner, 1981, s. 113) (Şek. 15a-b). Eklenen bu yeni pencerelerle birlikte yapının cephe düzeni değiştirilmiş, yanlış müdahaleler sonucunda kilisenin tonozları amorf bir form kazanmıştır (Şek. 13a).

Kilisenin naos bölümünden mezbah bölümüne geçiş sağlayan açıklığın kenarlarında bulunan kabartma silmelerin özensiz ve hatalı bir şekilde onarılması ve zeminde özgün olmayan mermer malzemenin tercih edilmesiyle yapının özgün dokusuna zarar verilmiştir.

Kilisenin yerleşim alanı içinde bulunması ve cemaatinin varlığı, yapıyı büyük ölçüde vandalizm ve doğanın yıpratıcı etkilerine karşı korumuştur. Gelecekte gerçekleştirilecek restorasyon çalışmalarında, yapının mimari bütünlüğünü korumak için özgün yapı ile uyumlu geleneksel malzemelerin ve yapı tekniklerinin doğru bir şekilde uygulanması kritik bir öneme sahiptir. Bu yaklaşımlar, kilisenin estetik ve tarihsel değerlerinin korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

MOR SOBO (SABA) KATEDRALI

Mor Sobo Katedrali (Şek. 16), Anıtlı (Hah) Köyü'nün güneybatı sınırında, yerleşim alanının en yüksek noktasında konumlanmış olmasıyla dikkat çekmektedir. Tarihsel kaynaklar ve arkeolojik bulgulara dayanarak, Hans Hollerweger, Sebastien De Courtois ve Thomas Alan Sinclair, bu yapının 6. yüzyılda katedral kilisesi olarak inşa edildiğini belirtmektedir (Courtois, 2014, s. 125; Dinç, 2023, s. 22; Hollerweger, 1999, s. 170; Keser, 2002/2012, s. 65-75).

Şekil 16

Mor Sobo Katedrali'nin Güneybatı Görünümü / *South-West View of Mor Sobo Cathedral (Dinç, 2023, p. 22)*

Katedralin adandığı Mor Sobo, Hristiyan inancı nedeniyle şehit edilen bir Persprensi olarak bilinmektedir. Katedral, bu kutsal figürün hatırasını yüceltmek amacıyla Süryani cemaatinin önemli bir dini merkezi olarak işlev görmüştür (Keser, 2002, s. 65). Yapının 15. yüzyıla kadar aktif bir dini merkez olarak kullanıldığı, çeşitli elyazması kaynaklarla doğrulanmaktadır. Özellikle 1493 yılında önemli bir metropoliten cenaze töreninin bu kilisede gerçekleştirilmiş olması, yapının tarihsel ve dini önemini daha da belirgin hale getiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir. (Bell, 1911, s. 250; Courtois, 2014, s. 124; Dinç, 2023, s. 22).

Mekânsal ve Yapısal Özellikleri

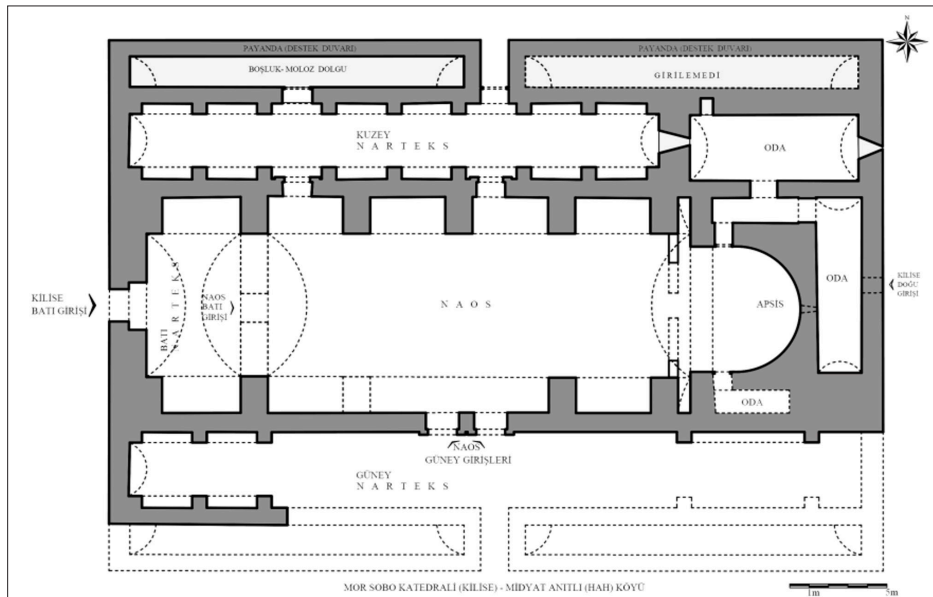
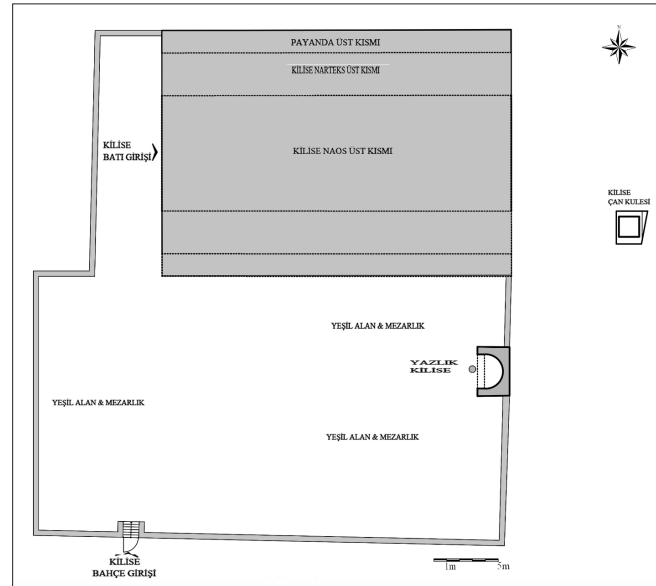
Yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve tek nefli bir kilise olarak inşa edilmiştir. Naos, apsis ve batı, kuzey, güney olmak üzere üç narteksli bir düzenlemeye

sahip olması, onu bölgedeki diğer dini yapılardan ayıran en belirgin özelliklerden biridir (Şek. 17). Üst örtüsü tamamen yıkılmış olan yapının özgün üst örtüsünün ahşap bir çatı olduğu, sonrasında ise taş malzemeden yapılmış bir beşik tonoz ile değiştirilmiş olabileceği öne sürülmektedir (Dinç, 2023, s. 23; Keser, 2021, s. 172).

27.32 x 11.33 metre boyutlarındaki naos, geniş bir ibadet alanı sunmaktadır. Naosun kuzey duvarını destekleyen beş dayanma payesi/ayağı ve iki dayanma kemeri günümüze ulaşmıştır. Bu paye ve kemerler, apsisin bazı mimari öğeleri, üst pencereler ve alt kapıları kapatmaktadır (Şek. 18a). Güney duvarı ise, kapı yüksekliğine kadar kısmen toprak ve molozla gömülü olup üst kısmı tamamen yıkılmıştır. Bu duvarda sadece üç dayanma ayağının izleri kalmış, kemerleri ise tamamen yok olmuştur (Şek. 18b) (Dinç, 2023, s. 23).

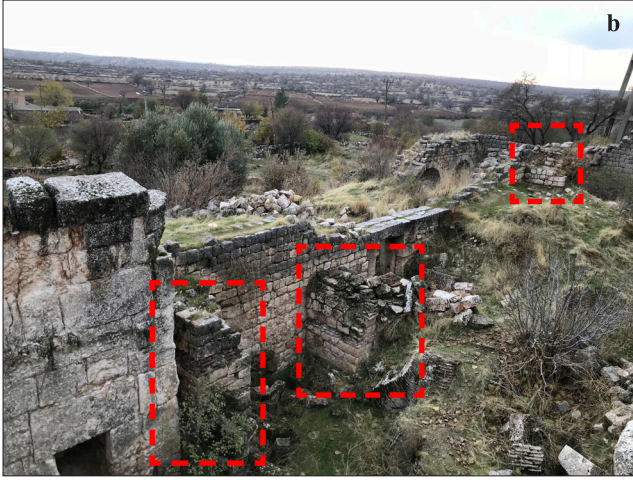
Şekil 17

Mor Sobo Katedrali–Vaziyet ve Kat Planı / *Purple Sobo Cathedral–Layout and Floor Plans* (Dinç, 2023, p. 28-29)

Şekil 18

Naosun, Kuzey Duvarındaki Dayanma Kemer ve Ayaklar (a), Güney Duvarı (b) / *The Supporting Arch and Piers on the North Wall of the Naos (a), The South Wall of the Naos (b)* (Dinç, 2023, p. 23, 24)

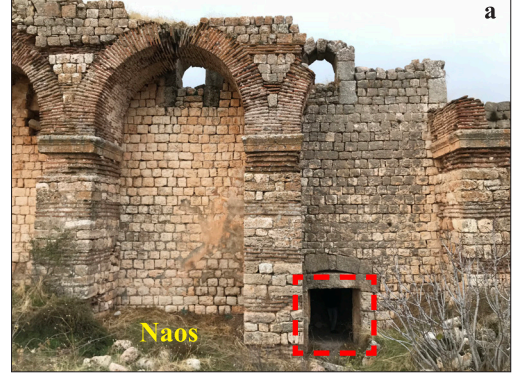

Naosun kuzey duvarında genişlikleri 127 ve 131 cm olan iki kapı açıklığından (Şek. 19a-b), beşik tonozla örtülü kuzey narteks bölümüne geçilmektedir. Kuzey narteks (Şek. 19c), 27.17 x 3.98 m ölçülerinde olup, güney ve kuzey duvarlarında sekizer yuvarlak dayanma kemeri ve bunları taşıyan ayaklarıyla desteklenmiştir (Dinç, 2023, s. 24).

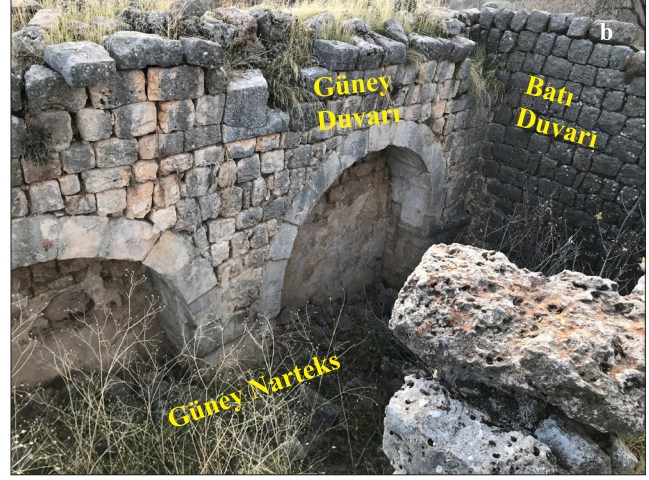
Naosun güney duvarındaki orta kısımda yer alan, her biri 148 cm genişliğinde olan iki dikdörtgen kapı açıklığından güney narteks bölümüne geçilmektedir. Kapıların, güney narteks bölümüne bakan kenarları kaval silmelerle süslenmiş olup silmeli lentoları tek parça taştan yapılmıştır. Batı tarafındaki kapı açıklığı toprak ve taş molozla kısmen gömülüdür (Şek. 18a). Güney narteks bölümü, kuzey narteks gibi korunamamış ve kuzey duvarının batı ucundaki iki dayanma kemeri ve ayakları kısmen, diğer kısımlar ise tamamen molozla gömülmüştür (Şek. 20a). Batı duvarı ayakta dururken, güney duvarının sadece batı uca yakın iki dayanma kemeri ve payelerin desteklediği kısmı dışında tamamen yıkılmıştır (Şek. 20b) (Dinç, 2023, s. 26).

Şekil 19

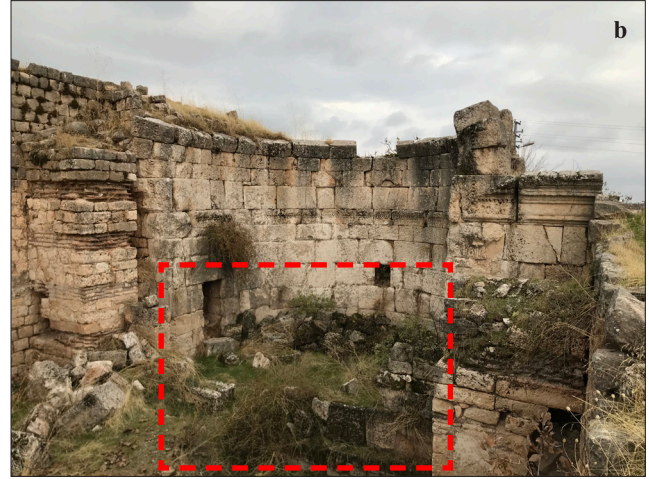
Naosun Kuzey Duvarından Kuzey Nartekse Geçilen İki Kapı (a-b), Kuzey Narteks (c) / *Two Doors from the North Wall of the Naos to the North Narthex (a-b), North Narthex (c)* (Dinç, 2023, p. 24)

Şekil 20

Kilisenin Güney Narteksi (a-b) / *South Narthex of the Church (a-b)* (Dinç, 2023, p. 26)

Şekil 21

Kilisenin Apsisi (a) ve Templonu (b) / *Apse (a) and Templan (b) of the Church* (Dinç, 2023, p. 27)

Şekil 22

Kilisenin İnziya Kulesi (a) ve Yazlık Kilisesi (b) / *The Church's Hermitage Tower (a) and Summer Church (b)* (Dinç, 2023, p. 28)

Naos bölümünün doğu ucundaki apsisin kavisli duvarı ayakta durmakta, ancak yarım kubbesi ve kemeri yıkılmıştır (Şek. 21a). Apsisin önündeki bema (koro alanı) ile naos arasındaki yıkılmış templon duvarının izleri görülmektedir (Şek. 21b) (Dinç, 2023, s. 26).

Mor Sobo Katedrali'nin yaklaşık 12 metre doğusunda, orijinal işlevi inziya olabilen bir kule bulunmaktadır (Keser, 2002, s. 65). Kulenin kaidesi 3.72 x 3.55 metre, kısmen yıkılmış gövdesi ise 2.30 x 2.30 metre boyutlarındadır (Şek. 22a). Katedralin güney ucunda, 8 metre uzaklıkta yazlık bir kilise yer almaktadır (Şek. 22b) (Dinç, 2023, s. 27).

Koruma Durumu

Mardin ili, Midyat ilçesi, Anıtlı (Hah) Köyü'nde bulunan ve I. Derece Sit Alanı olarak tescillenen Hah Harabeleri içerisinde yer alan, 2863 sayılı Yasa kapsamında, yapı grubunun "I. Grup Yapı" olarak belirlenen Mor Sobo Manastırı'nın 13.12.2012 tarihinde Diyarbakır KVKBK tarafından tesciline karar verilmiştir. Manastırın restorasyonuna altlık oluşturacak bilgi ve belgelerin tespitine yönelik kazı çalışmaları Mardin Müze Müdürlüğü'nce devam etmektedir. Yapının tescil fişindeki bilgiler yüzeysel ve müdahaleler hakkında fazla bilgi verilmemektedir.

Yapı, ağır hasar almış durumda olup, mevcut yapısının korunması ve özgün mimari unsurlarının gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla kapsamlı bir restorasyon sürecine ihtiyaç duymaktadır. Katedralin, özgün malzemeler ve geleneksel yapım teknikleri kullanılarak restore edilmesi, mimari bütünlüğünün korunması açısından kritik önemdedir. Restorasyon sırasında, mevcut plan izlerinin titizlikle belgelenmesi ve bu izlere uygun koruma yöntemlerinin uygulanması, yapının hem yapısal bütünlüğünün hem de oransal dengesinin korunmasında belirleyici olacaktır.

Katedral kilisesinin kuzey ve güney narteksleri, yapının tarihsel süreçteki dönüşümlerini yansıtan önemli mimari verilere sahiptir. Bu nartekslerin aslına uygun şekilde restore edilmesi, yapının tarihsel kimliğinin korunması ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır.

Yapı, resmi koruma altında olmadığı için doğanın yıpratıcı etkilerine karşı tamamen savunmasız durumdadır. Yerleşim alanı içinde yer alması nedeniyle vandalizme karşı kısmen korunmuş olsa da, yoğun turistik ziyaretler, yapının zarar görme riskini artırmaktadır. Beden duvarlarında oluşan çatlaklar ve taşıyıcı sistemdeki malzeme kayıpları, özellikle deprem yüklerine karşı yapının direncini ciddi şekilde zayıflatmaktadır (Altan, 2022, s. 32; Dinç, 2023, s. 28).

Bu doğrultuda, yapının düzenli olarak belgelenmesi, yıkılma riski taşıyan yapı elemanlarının güçlendirilmesi, bitki örtüsünün temizlenmesi ve duvarların sağlamlaştırılması gibi koruma önlemleri, yapının uzun vadeli korunmasını ve mevcut durumunun sürdürülebilirliğini sağlamak için hayati öneme sahiptir.

MERYEM ANA MANASTIRI

Manastır, Anıtlı (Hah) Köyü yerleşim alanının güneybatısında konumlanmıştır (Şek. 23). Manastırın konumlandığı yer aynı zamanda köyün ana girişidir.

Yapı, Deyrul Zafaran Manastırındaki Mor Hananyo Kilisesi planına benzer plan özellikleri sergiler. Meryem Ana Manastırı kendine özgü tasarım unsurlarına ve süslemelere sahip sofistike mimarisıyla Tur Abdin bölgesinin simgesi olmuştur. Batılı sanat tarihçileri tarafından, manastır "*Süryani Mimarisi Mücevheri*" olarak adlandırılır.

Şekil 23

Meryem Ana Manastırın Kuzeybatıdan Görünümü (URL-2) / View of the Monastery from the North-West (URL-2)

Manastır, yüzyıllarca önemli bir piskoposluk ve bölgenin Metropolit merkezi olarak hizmet etmiştir. Yapının mimari öğelerinde görülen kenger yaprakları, korent tarzı sütun başları, kubbeler arasındaki motifler, grek haçları, deniz kabukları manastırın estetik ve kültürel açıdan önemini göstermektedir (Courtois, 2014, s. 123).

Gertrude Bell tarafından 700'lü yıllara tarihlenmiştir. Yapının mimari tarzı, süslemeleri ve tuğla dizilimindeki özgün örgü teknikleri, yapının Arap fetihlerinden sonraki bir döneme ait olduğuna işaret eder. Ayrıca, temel seviyesinde kullanılan blok taşlar, manastırın sekizinci yüzyıla tarihlenen bir kilise ya da başka bir yapının kalıntıları üzerine inşa edildiğini göstermektedir (Keser, 2021, s. 219).

Marlia Mundell Mango, kilisenin ilk hangi aziz veya azizeye adandığını ya da nasıl anıldığının bilinmediğini söylemektedir. Süryani söylentilerine göre bu kilise (manastır kilisesi) Hz. İsa'nın doğduğu dönemden kalan bir yapıdır. "Yoldath Aloho" adının nereden geldiğini anlatan bir efsaneye göre; Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunu müstuladığına inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki kral, doğudan yönelen Hah kralı Hanna'ya vardıklarında, içlerinden üçünü Kudüs'e yollarlar. Bu üç kral, yeni doğan çocuğu bularak ona hediyeler ikram ettiler. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun bezini Hah'a getirdiklerinde küllerini bölüşmek üzere bezi ateşe verdiler. Alevlenen bez, on iki madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, Meryem Ana adına sonsuza kadar ayakta kalacak bir anıt kurmaya karar verirler. Hah göletinin yanında uzanan tarla, bugün bile "Parpuso" (paramparça) olarak anılır. (Keser, 2002, s. 61)

Mekânsal ve Yapısal Özellikleri

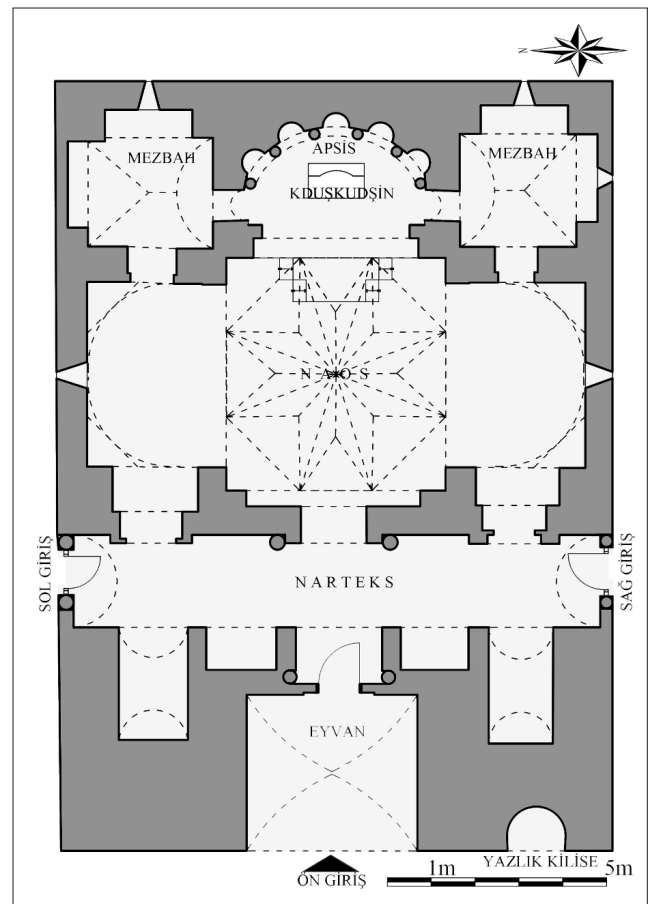
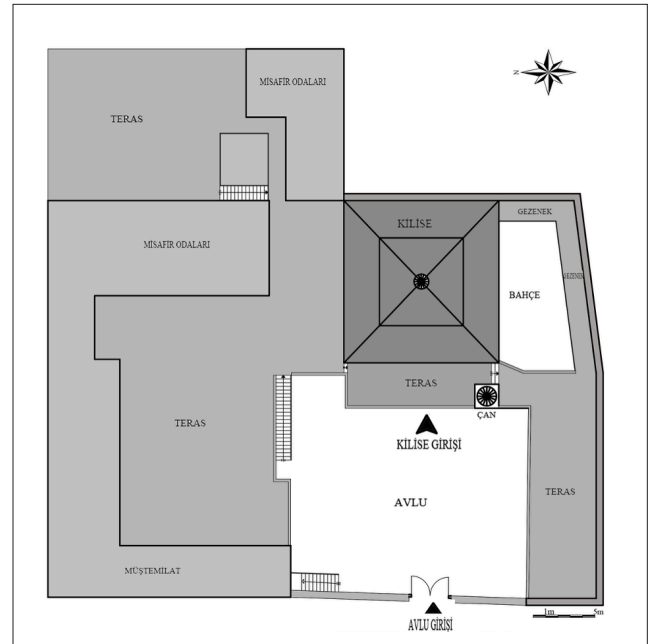
Manastır kilisesi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, doğusunda üç mezbahı ve batısında narteksi bulunan bir plana sahiptir ve bu özellikleriyle tipik bir manastır kilisesi örneği sunmaktadır (Şek. 24). Dış ölçüleri 12.70 x 17.56 metre olan kilisenin, çevresindeki avlu ve kapalı alanlarla birlikte toplamda yaklaşık 17.543 m²'lik bir alanı kapladığı tespit edilmiştir.

Manastıra, avlunun batı duvarına yerleştirilmiş, genişliği 3.43 metre olan üçgen alınlıklı taş bir portaldan (kapı) giriş sağlanmaktadır. Portalın kemeri, alınlığı ve kenarları dikkatle işlenmiş silmelerle çevrelenmiş olup, yapıya hem anıtsal hem de estetik bir nitelik kazandırmaktadır (Şek. 25). Kapı sonradan eklenmiştir.

Meryem Ana Manastırı kilise, dersane, rahip, rahibe ve misafir odaları ile müstemilat gibi birimlerden oluşmaktadır. Manastırda, dersane yapının güney tarafını, diğer birimler ise kuzey tarafını teşkil etmektedir (Şek. 24).

Şekil 24

Meryem Ana Manastırı – Vaziyet ve Kat Planları / Monastery of Virgin Mary - Layout and Floor Plans

Şekil 25Manastır Portalı - Giriş Kapısı / *Monastery Portal - Entrance Gate*

Kilise, narteks, naos ve apsis olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Kiliseye narteks bölümünde açılmış üç kapı ile girilmektedir. Narteks bölümünün güney ve kuzey duvarlarında birer kapı, batı duvarının orta kısmında ise ana giriş kapısı vardır. Kilisenin ana girişine sivri tonozlu bir eyvandan geçilerek girilir (Şek. 23). Kiliseye bu üç kapının korint başlıklı sütunlarına taşıtılan at nalı biçimli kemerlerinden geçilmektedir. Narteks bölümü güney ve kuzey duvarlarında açılan kapıların at nalı kemerlerinde bulunan pencerelerden aydınlanmaktadır.

Narteksin örtü sistemi, manastır ve yarım tekne tonozlar ile aralarına beşik kemerlerle örülmüş olup, taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı bir almaşık yapı tekniği sergilemektedir. Kemerler ve tekne tonozlar taştan, manastır tonozları da tuğladan yapılmıştır (Şek. 26a-b).

Narteksin, batı duvarında altı duvar payesi/ayak vardır. Bu payeler at nalı biçimli kemerlerle tek sıra halinde birbirine bağlanmışlardır (Şek. 27a). Doğu duvarında ise naosa geçişi sağlayan üç kapı açıklığı vardır. Kapı açıklıklarının kenarları taş işlemeli

sövelerle çevrilidir. Bu kapılardan ortadaki kapının her iki tarafında duvara kısmen gömülmüş korint başlıklı sütunlar vardır (Şek. 27b).

Narteks bölümünden geçiş yapılan naos bölümü kuzey-güney aksında uzayan dikdörtgen bir forma sahiptir. Naosun doğu tarafında yarım daire şeklinde apsis/orta mezbah/sunak odası vardır. Naostan beşik kemerle sınırlanan apsis naosun orta kısmından iki basamakla çıkılır. Apsisin kuzey ve güney duvarlarında düz atkılı 70 santimetre eninde birer kapı açıklığı vardır. Bu kapı açıklıkları yanlardaki pastoforion odalarına / yan mezbahlara açılmaktadır. Pastoforion odalarına naostan da girişler vardır.

Apsisin yarım daireden oluşan yayını, korint başlıklı altı tane 23 santimetre çapında sütun ve iki tane duvar payesi kuşatır. Bu sütun ve payeler apsis yayı boyunca at nalı biçimli yedi tane bezemeli kemerle birbirine bağlanır. Apsisin içindeki bezemeli taş kduşkudşin/sunak/altar, 2009 yılında yapılan onarımda eklenmiştir (Şek. 28a).

Şekil 26Narteksin Tonozu (a-b) / *Narthex Vault (a-b)***Şekil 27**Batı Duvarındaki Duvar Payeleri (a), Korint Başlıklı Sütunlu Giriş (b) / *Wall Piers on the West Wall (a), Entrance with Corinthian Colonnade (b)*

Apsis yarım kubbesinin iç kısmına büyük bir haç ve onun üstünde de bir güvercin kabartması işlenmiştir (Şek. 28a). “*Haç; İsa Mesih’in çarmığa gerilmesi olayı ile Hristiyanlığın simgesi, güvercin ise; İsa Mesih’in otuz yaşında Ürdün’de vaftiz yapıldıktan sonra kutsal ruhun gökyüzünden yeryüzüne bir güvercin şeklinde İsa Mesih’in üzerine inmesi olayı ile kutsal ruhu temsil etmektedir*” (Bünyamin Aydın-Melfono, 2019). Apsisin yarım kubbesini taşıyan bezemeli kasnağı, at nalı kemerlerle birbirine bağlanan sütunlar desteklemektedir (Şek. 28a-b).

Şekil 28

Apsisten Görünüm; Kduşkudşin (a), Korint Başlıklı Sütunceler Ve Atnalı Kemerler (b) / View from the Apse; Kudşkudşudşin (a), Corinthian Capitals and Horseshoe Arches (b)

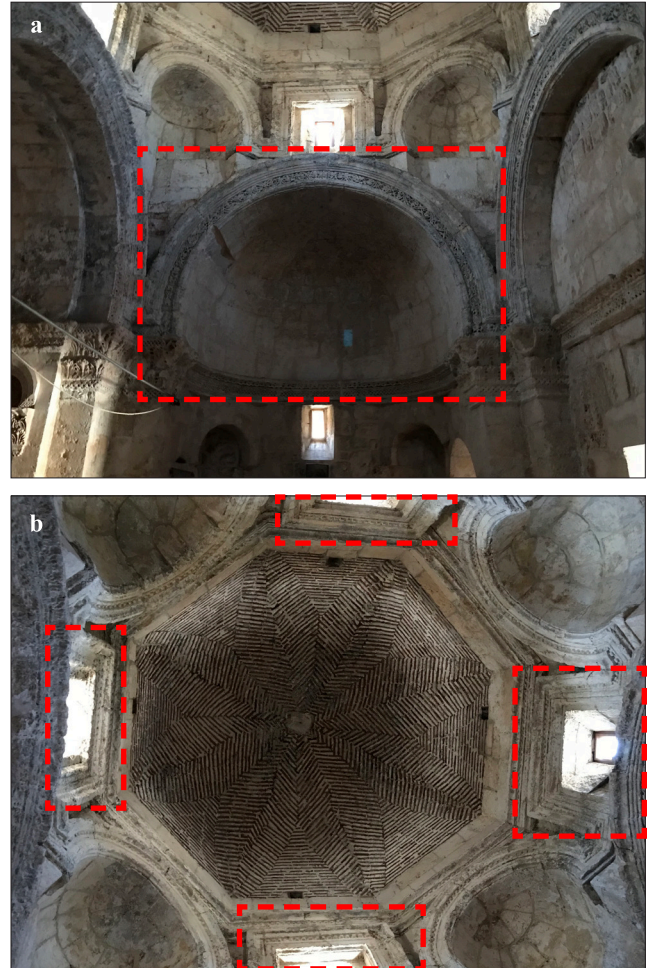

Apsis ve naostan girişleri olan pastoforion odaları yarım tekne tonozla örtülüdür. Güneydeki pastoforion odasının (diyakonikon) güney ve doğu duvarlarında, kuzeydeki pastoforion odasının (prothesis) ise sadece doğu duvarında birer mazgal pencere vardır.

Kuzey-güney aksında uzayan dikdörtgen formlu naosun kare formundaki merkezi alanının üzeri dört taraftan beşik kemerlerle kuşatılmıştır. Merkezi alanın güney ve kuzey tarafındaki alanların üst kısmı yarım kubbeyle geçilmiştir (Şek. 29a). Kare formundaki merkezi alanın üst kısmı tromplarla (tonoz-bingi) sekizgene dönüşen bir kasnak vardır. Sekizgen kasnağın her bir kenarından tuğla ile örülen eğrisel üçgen piramitlerle bir kubbe oluşturulmuştur. Kubbe kasnağını taşıyan tromplar arasındaki mazgal pencereler naosun merkezi alanını aydınlatır (Şek. 29b). Naosun güney ve kuzey duvarlarında açılan mazgal pencereler de merkezi alan dışındaki yan bölümleri aydınlatmaktadır (Şek. 29a).

Şekil 29

Merkezi Alan ve Yan Bölümün Üst Örtüsü (a), Sekizgen Kubbe ve Mazgal Pencereler (b) / Upper Cover of the Central Area and Side Section (a), Octagonal Dome and Crenellated Windows (b)

Şekil 30Naos Merkezi Alanının Kare Formlu Üst Örtüsü / *Square Top Cover of the Central Area of the Naos*

Naosun merkezi alanının üzerindeki kubbe formu dışta kare bir formla sonlandırılmıştır. Kare formulu örtü, bir sıra kornişle sınırlanmış iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısmın her bir dış duvarı 7 at nalı kemerin oturduğu, korint başlıklı ikişerli olarak dizilmiş 16 sütunla hareketlendirilmiştir. İkinci kısmın her bir dış duvarı da dor başlıklı, ikişerli dizilmiş 12 pilastr ve bunların arasına üzeri yarım kubbeyle örtülü 5 niş ile tamamlanmıştır (Şek. 30a).

Koruma Durumu

Mardin ili, Midyat ilçesi, Anıtlı (Hah) Köyü'nde bulunan Meryem Ana Kilisesi, 2863 sayılı kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu gereğince Diyarbakır KTKK tarafından 19.10.2001 tarihinde tesciline karar verilmiştir. Yapının tescil fişindeki bilgiler yüzeysel ve müdahaleler hakkında fazla bilgi verilmemektedir.

Manastırın mimari detayları, onun sadece bir ibadet yeri olarak değil, bir sanat eseri olarak da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, Meryem Ana Manastırı'nın restorasyonunda, yapının

estetik ve sanatsal değerlerinin korunmasına büyük önem verilmelidir. Restorasyon süreçlerinde, yapının özgün detayları titizlikle korunmalı ve yapılacak müdahaleler, bu detayları tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Özellikle, manastırın apsisi, kubbesi ve narteksi gibi önemli bölümlerinde yapılan restorasyonlar, yapıların özgün malzeme ve yapım teknikleri ile uyumlu olmalıdır.

Koruma çalışmaları kapsamında, manastır kilisesinin mevcut durumu titizlikle belgelenmeli ve yapı üzerinde gerçekleştirilecek tüm müdahaleler uluslararası koruma standartlarına (ilke ve teknikler) uygun olarak planlanmalıdır. Yapıda strüktürel güçlendirme, mevcut çatlakların onarılması ve taş yüzeylerde meydana gelen bozulmaların (aşınma, kopma vb.) giderilmesi gibi teknikler, manastırın uzun ömürlülüğünü sağlamak için büyük öneme sahiptir. Ayrıca, manastırın çevresel koşullardan ve insan (ziyaretçi) etkilerinden kaynaklanan zararları minimize etmek için düzenli bakım programları oluşturulup periyodik olarak uygulamaları yapılmalıdır.

MİMARİ MİRASIN KORUNMASINA YÖNELİK ULUSLARARASI İLKE VE TÜZÜKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

6. ve 8. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olan Hah köyü kiliseleri, arkeolojik eser niteliği taşıdıkları için korunmaları ve restorasyonları uluslararası ölçekte kabul görmüş koruma yasa, tüzük ve ilkelere uygun şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu yapılara yönelik müdahalelerde özgün mimari özelliklerin ve tarihsel kimliğin azami düzeyde korunması esastır. Uygulanacak restorasyon teknikleri bilimsel yöntemlere dayandırılmalı ve modern koruma teknolojileri aslına saygı ilkesine uygun biçimde kullanılmalıdır. Böylelikle hem yapıların fiziksel sürekliliği sağlanacak hem de barındırdıkları kültürel miras değerlerinin gelecek kuşaklara doğru biçimde aktarılması mümkün olacaktır (Feilden, 2003; Jokilehto, 2007).

Hah köyündeki restorasyon uygulamaları sırasında, uluslararası restorasyon tüzüklerinin temel ilkeleri rehber alınmalıdır. Örneğin Venedik Tüzüğü (1964) restorasyonun amacını, “anıtın estetik ve tarihî değerini korumak ve ortaya çıkarmak” olarak tanımlamakta; uygulamanın özgün malzemeye ve güvenilir belgelere sadakatle yapılmasını şart koşmaktadır (ICOMOS, 1964, Madde 9). Aynı tüzük, geleneksel tekniklerin yetersiz kaldığı durumlarda bilimsel olarak geçerliliği kanıtlanmış çağdaş tekniklerin yapı sağlamlaştırmasında kullanılabileceğini belirtir (ICOMOS, 1964, Madde 10). Venedik Tüzüğü’nde ayrıca kayıp mimari öğelerin tamamlanmasında estetik bütünlük kadar tarihsel doğruluğun da gözetilmesi gerektiği vurgulanır. Eklenen kısımların mevcut doku ile uyumlu fakat orijinalden ayırt edilebilir olması, böylece restorasyonun tarihî belge değerini yanıltmaması esastır (ICOMOS, 1964, Madde 12).

ICOMOS 2003 tarihli ‘Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Yapısal Onarımına İlişkin İlkeler’ belgesi, yapılara müdahalenin sınırlarını net biçimde çizer. Bu ilkelere göre her müdahale, yapının özgün veya daha önceki durumunun kavramına, tekniğine ve tarihî değerine olabildiğince saygı göstermeli ve gelecekte tanınabilecek izler bırakmalıdır (ICOMOS, 2003, Madde 3.12). Hah köyündeki kiliselerin restorasyonu uygulamaları da mevcut yapıya uyum sağlarken, gerektiğinde geri dönüştürülebilir ve gerektiğinde çözümlenebilir nitelikte olmalıdır.

Koruma müdahalelerinde özgünlük (autenticity) değerinin korunması uluslararası düzeyde özel bir önem taşımaktadır. ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi (2013) bu bağlamda, kültür varlıklarının konum, tasarım, malzeme ve işçilik gibi özgünlüğü tanımlayan tüm boyutlarının muhafaza edilmesi gerektiğini

belirtmektedir (ICOMOS, 2013). Bu bağlamda, Hah Köyü’nde yer alan mimari mirasın korunması sürecinde, yapıların özgünlük (autenticity) değerlerinin bütüncül bir yaklaşımla muhafaza edilmesine dikkat edilmelidir.

Kısmen yıkılmış veya harap durumda olan Hah köyü kiliselerinde, özellikle gömülü kalmış mimari öğelerin ortaya çıkarılmasına yönelik arkeolojik kazı çalışmalarında da uluslararası standartlara uyulmalıdır. Venedik Tüzüğü’nün 15. maddesi, arkeolojik kazıların 1956’da UNESCO tarafından kabul edilen uluslararası ilkelere ve bilimsel standartlara uygun şekilde yürütülmesini şart koşmaktadır (ICOMOS, 1964, Madde 15). Kazılarda ortaya çıkan kalıntı ve buluntular titizlikle belgelenip korunmalı, eserin anlaşılmasını kolaylaştıracak her türlü yöntem uygulanırken yapının anlam bütünlüğü asla bozulmamalıdır.

Hah Köyü’ndeki mimari mirasın korunmasına yönelik yürütülecek her türlü müdahale süreci, yalnızca fiziksel uygulamalarla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda ayrıntılı bir belgeleme disiplini ile desteklenmelidir. Venedik Tüzüğü’nün 16. maddesi doğrultusunda, restorasyon ve konservasyon uygulamalarının her aşaması —temizlik, sağlamlaştırma, yeniden düzenleme ve bütünlüme işlemleri de dâhil olmak üzere— fotoğraflar, çizimler ve teknik raporlarla detaylı biçimde belgelenmeli ve bu kayıtlar kamusal bir arşivde saklanarak araştırmacıların erişimine açık hâle getirilmelidir (ICOMOS, 1964). Hah Köyü gibi tarihî katmanlara sahip yerleşimlerde, bu belgeler yalnızca yapılan müdahalelerin izlenebilirliğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bölgenin kültürel hafızasını güçlendiren bilimsel referanslar olarak da işlev görür. Bu yaklaşım, koruma eyleminin geçici değil, sürdürülebilir ve izlenebilir bir yöntemle yürütülmesini mümkün kılarak, Hah Köyü’nün mimari mirasının gelecek kuşaklara doğru, şeffaf ve bilimsel biçimde aktarılmasına katkı sağlar.

Yukarıda sıralanan uluslararası ilke ve standartlara riayet etmek, Hah (Anıtlı) Köyü’ndeki kiliselerin mimari ve tarihî bütünlüğünün korunması için hayati önemdedir. Müdahalelerin uluslararası koruma etiği çerçevesinde, en az müdahale ve en yüksek özgünlük duyarlılığıyla planlanması, bu kıymetli yapıların uzun vadede sürdürülebilir bir biçimde yaşatılmasını güvence altına alacaktır. Belirtilen tüzük ve bildirgelerde ortaya konan prensipler, güncel koruma yaklaşımının omurgasını oluşturmakta olup uygulamada bu ilkelere bağlı kalınması, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması sürecinde bilimsel ve etik bir zorunluluktur.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ele alınan Hah (Anıtlı) Köyü'ndeki Süryani Ortodoks dini yapıları, Geç Antik dönemden günümüze kadar süregelen kültürel, tarihî ve mimari mirasın nitelikli örneklerini oluşturmakta ve bölgenin tarihsel gelişim süreci içerisinde özgün mimari kimliklerini büyük ölçüde korumaktadır. Ancak söz konusu yapıların mevcut koruma durumlarının incelenmesi sonucunda doğa şartları, insan kaynaklı tahribat ve hatalı restorasyon uygulamaları gibi çeşitli faktörler nedeniyle özgün mimari karakterlerinin ciddi ölçüde zarar gördüğü tespit edilmiştir. Yapıların cephe, mekânsal organizasyon ve mimari detayları üzerinde oluşan bu tahribat, yapıların tarihî ve mimari bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Araştırma kapsamında yapılan değerlendirmeler, restorasyon ve koruma uygulamalarının, uluslararası kabul görmüş koruma ilke ve standartlarına uygun olarak gerçekleştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, yapıların restorasyon sürecinde uygulanacak müdahalelerin, özgün malzeme ve yapım tekniklerine ile tarihî belgelere sadık kalınarak, yapıların karakteristik özelliklerini ön plana çıkaracak ve gerektiğinde geri alınabilir nitelikte olacak şekilde tasarlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Hah Köyü'ndeki dini yapıların gelecekteki sürdürülebilirliği için düzenli ve sistematik bir koruma yönetim planının bir an önce hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Bu yönetim planında, restorasyon öncesi ve sonrasında gerçekleştirilecek belgeleme çalışmaları titizlikle yapılmalı, müdahale yöntemleri bilimsel temellere dayandırılarak uluslararası standartlara uygun biçimde belirlenmelidir. Yapıların özgünlüğünün ve bütünlüğünün korunmasının yanı sıra, restorasyon uygulamalarının yapısal sağlamlaştırma ve koruyucu bakım çalışmaları ile desteklenmesi önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma Hah Köyü'nde bulunan Süryani Ortodoks dini yapılarının mevcut durumlarının iyileştirilmesi için, uluslararası koruma prensiplerine bağlı, bilimsel, sürdürülebilir ve bütüncül bir koruma stratejisinin acil olarak uygulanması gerektiğini göstermektedir. Bu strateji kapsamında gerçekleştirilecek nitelikli restorasyon uygulamaları, sadece bölgenin kültürel mirasının korunmasını sağlamayacak, aynı zamanda gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılmasını da garanti altına alacaktır. Bu doğrultuda atılacak adımlar, bölgenin tarihî ve kültürel değerlerinin sürdürülebilirliğine önemli katkılar sunacaktır.

[Mor Sobo Katedrali ile ilgi daha geniş bilgi, ilk yazar Erdal Dinç'in 2023 tarihli "*Mor Sobo (Saba) Katedral Kilisesi'nin Mimari Açısından Değerlendirilmesi*" adlı çalışmasında verilmiştir.]

KAYNAKÇA

- Akyüz, G. (2010). *Aziz Mor Malke'nin Yaşamı ve manastırın tarihçesi*. Anadolu Ofset.
- Altan, B. (2022). Mor Sobo Kilisesi. E. Keser (Ed.), *Tur Abdin'in risk altındaki süryani mimari mirası* (s. 30-32/225). KMKD Fotokitap.
- Aydın, B. (2019). Midyat ilçesine bağlı Anıtlı (Hah) Süryani köyünde Melfono (eğitmen) ve kilise sorumlusu, Sözlü Görüşme.
- Bell, G. & Mango, M. M. (1911/1982). *The Chuches and Monasteries of Tur Abdin. With an introduction and Marlia Mundell Mango*. Pindar Press.
- Courtois, S. D. (2014). *Süryaniler*. (E. Topraktepe Çev). Ertem Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Demir, Z. (2015). *Süryani Ortodoks Kilisesi gelenekleri ve yedi gizi*. Anadolu Ofset.
- Dinç, E. (2023). *Mor Sobo (Saba) Katedral Kilisesi'nin mimari açıdan değerlendirilmesi*. Mimarlık planlama ve tasarım alanında uluslararası çalışmalar-II, Bölüm: 2, Sayfa: 19-31, Haziran 2023. Serüven Yayınevi.
- Durak, N. (2011). *Süryani Kilisesi'nde ibadet*. Rağbet Yayınları.
- Feilden, B. M. (2003). *Conservation of historic buildings (3. baskı.)*. Architectural Press.
- Hasol, D. (2012). *Mimarlık cep sözlüğü*. Yem Yayın.
- Hollerweger, H. (1999). *Living cultural heritage Turabdin*. (S. Gülçur, Çev.). Herstellung Production.
- ICOMOS. (1964). *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (The Venice Charter)*. ICOMOS.
- ICOMOS. (2003). *Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*. Victoria Falls: ICOMOS 14th General Assembly.
- ICOMOS. (2013). *ICOMOS Türkiye mimari mirası koruma bildirgesi*. ICOMOS Türkiye Milli Komitesi.
- Jokilehto, J. (2007). International charters on urban conservation: Some thoughts on the principles expressed in current international doctrine. *City & Time*, 3(2), 23–42.
- Keser, E. (2002). *Tur Abdin Süryani Ortodoks dini mimarisi*. Tarih Vakfı.
- Keser, K. E. (2012). Geç antik dönem'de kırsalda değişim: Tur'Abdin bölgesinde Hah Köyü. *Toplumsal Tarih*, 221, 74-78.
- Keser, K. E. (2021). *Church architecture of late antique Northern Mesopotamia*. Oxford University Press.
- Keser K, E. (Ed.). (2022). *Tur Abdin'in risk altındaki Süryani mimari mirası*. KMKD Fotokitap.
- Keser K. E., Çağlayan, M., Uncu, M. (2022). Tur 'Abdin Kiliseleri ve Manastırları - İstisnai Tanıklık. *Magma Dergisi*, 59, 48-51.
- Sinclair, T. A. (1989). *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*. Vol. 3. The Pindar Press.
- Wiessner, G. (1981). *Christliche kultbauten im Tur Abdin*. Bölüm: 1, cilt: 4, seri: 2. Wiesbaden. Otto Harrassowitz.
- Wiessner, G. (1983). *Christliche kultbauten im Tur Abdin*. Bölüm: 3-4, cilt: 4, seri: 2. Wiesbaden. Otto Harrassowitz.

URL Kaynaklar

- URL-1. UNESCO. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6534/> (15.09.2025)
- URL-2. Kültür Envanteri. <https://kulturenvanteri.com/yer/anitli-meryem-ana-manastiri-midyat/anitli-hah-meryem-ana-manastiri-2/> (15.09.2025)